

SKOLOTĀJU KOMPETENCES STRUKTŪRA UN SATURS

Structure and Content of Teacher Competencies

Airisa Šteinberga

Rīgas Tehniskā universitāte, Latvija

Dace Kazāke

Latvijas universitāte, Latvija

Abstract. Significant changes in the society of the XXI century determine the changes in the education system. Nowadays the challenge of promoting child development is important. Teaching subjects does not give a generalised idea about nature, society and people in general. Teachers need new competences to move to logic of human development in education. The article analyses teacher's communicative, self-cognition and cognitive management, methodological and organisational function that are united and contribute to the balanced development of pupils, therefore, in accordance with these functions, it is necessary to acquire the corresponding competences. By analysing theoretical literature, the article reveals the structure and content of these competencies.

Keywords: Pedagogical functions, teacher competencies, human development.

Ievads

Introduction

XXI gadsimts ir saistīts ar būtiskām pārmaiņām sabiedrībā – ekonomikā, tehnoloģijās, izglītībā un zinātnē. Zināšanas ir attīstības galvenais dzinējspēks visās dzīvesdarbības jomās. Ž. Delors 2001. gada ziņojumā, ko starptautiskā komisija par izglītību XXI gadsimtā sniegusi UNESCO, norāda, ka visās izglītības reformās jāparedz “izvēles iespējas ar nosacījumu, ka nemainīgas paliek pamatizglītības galvenās iezīmes, kas māca skolēniem uzlabot dzīvi ar zināšanām, eksperimentiem un attīstīt pašiem savas personiskās kultūras” (Delors et al., 2001) Sabiedrības motivācija iegūt zināšanas visa mūža garumā, uzskatāma par izšķirošu faktoru arī Latvijas attīstībai. Izglītības pieejamība visiem un mūža mācīšanās ir būtiski sabiedrības attīstības nosacījumi. “Ceļš uz zināšanu sabiedrību vislielākā mērā atkarīgs no izglītības ieguldījuma sabiedrības veidošanā” (Koķe & Muraškovska, 2007). Zināšanu sabiedrības kvalitātes būtisks nosacījums ir kompetents skolotājs, kurš savu pedagoģisko darbību virza uz skolēna personības attīstību. Katra cilvēka pirmais skolotājs ir paraugs

dzīvesdarbības prasmju apguvei. Bērni, pusaudži, jaunieši mācās no skolotājiem ne tikai vārdu, runu, zināšanas, bet kopā sadarbojoties apgūst praktiskās, domāšanas, vārdu lietošanas prasmes. Lai kāds savos uzskatos un rīcībā ir bērns, viņam vienmēr ir savs atdarināšanas paraugs.

Skolās valda priekšmetu mācīšana loģika, kas nozīmē, ka skolotājs kā pedagoģiskā darba mērķi izvirza priekšmeta satura apguvi, nevis izmanto to kā personības attīstības līdzekli. Par to liecina arī pētījumi pedagoģijā. Sociālpedagoģiskajā starptautiskajā pētījumā, kurā piedalījās divi tūkstoši Rīgas 9. un 12. klašu skolēni, atklājās, ka skolēni par sev nozīmīgu un interesantu informācijas avotu kā visnenozīmīgākos vērtē mācību grāmatu, skolotāju, mācību stundu, bet pirmajā vietā norāda informācijas tehnoloģiju sniegtās iespējas, otrajā vietā draugus un trešajā vietā vecākus. Savukārt skolēnu gaidas no skolas parāda pretrunu starp reālo un vēlamo, jo skolēni gaida no skolas palīdzību un atbalstu savu spēju diagnosticēšanā un attīstībā, saziņas un sadarbības prasmju veidošanā (Špona, 2011).

Mūsdienu sabiedrības un personības attīstības vajadzības prasa mācību procesā kā dominējošo mērķi izvirzīt personības attīstību. To nosaka daudzu valstu sabiedrības demokratizēšanās un humanisms attieksmē pret cilvēku kā sabiedrības mērķi un augstāko vērtību. Tāpēc skolotāju izglītība sabiedrībā kļūst dominante, prioritāte augstākās izglītības sistēmā. Mūsdienu sabiedrībā skolotāja loma mainās, kas atspoguļojas viņa attieksmē pret sevi, sabiedrību, savu profesiju, bērniem. Sabiedrībā nozīmīga ir izglītības, zinātnes un kultūras vienotība, kas tieši ietekmē gan ražošanu, gan ikviena cilvēka potenciāla attīstību.

Latvija savā vēsturiskajā attīstībā varējusi lepoties ar labām skolām un izciliem skolotājiem. XX gadsimta beigās un XXI gadsimta sākumā, atgūstot valstisko neatkarību, strauji mainās sabiedrības funkcijas un līdz ar to skolotāju funkcijas, kas prasa jaunas kompetences.

Raksta mērķis ir raksturot mūsdienu skolotāju kompetenču struktūru un saturu atbilstoši funkciju maiņai. Mērķa sasniegšanas metodes ir teorētiskās literatūras, pašpieredzes un pedagoģisko pētījumu rezultātu analīze.

Skolotāja funkciju maiņa *Change of Teacher Functions*

Izglītības vadības darbība balstāma uz laikmetīgās zinātnes attīstības likumībām un teorijām, kas atklātas, galvenokārt, XX gadsimta beigās un XXI gadsimta sākumā. Izglītības sistēmas vadībai īpaši aktuāla funkcija ir saskaņot eksakto, humanitāro, māksla un sociālo zinātņu sasniegumus vienotībā kā teorētisko pamatu bērnudārzu, skolu un augstskolu zinātniski pamatotai funkcionēšanai praksē. Šo funkciju realizēšana prasa zinātniski pamototu izglītības pārvaldes un skolas darbību. Viena no iespējām ir izvēlēties izglītības

iestādes vadības amatos pedagoģijas un psiholoģijas zinātņu doktorus vismaz ģimnāzijās, kuri ir atbildīgi par mācību iestāžu satura un metožu efektivitāti, personības attīstības sistēmas veicināšanu, mācīšanas/mācīšanās un audzināšanas/pašaudzināšanas mērķtiecīgu realizāciju. Mūsdienu bioloģijas, filozofijas, pedagoģijas un psiholoģijas zinātnieku pētījumu rezultātu izmantošana pedagoģiskajā darbībā, varētu novērst fragmentārismu un informācijas pārklāšanos mācību satura apgūvē.

Latvijā ir attīstīta skolu un augstskolu sadarbības tradīcija. Mūsdienās Rīgas 1.Valsts ģimnāzijā, Puškina licejā, Inženierzinātņu vidusskolā un citās izglītības iestāde strādā augstskolu zinātnieki. Tomēr arī šie sadarbības rezultāti nav mērķtiecīgi virzīti no priekšmetu mācīšanas loģikas uz skolēnu personības attīstības loģiku.

D. Prets ir izstrādājis vienu no izglītības programmu pilnveides variantiem, kurā īpaši uzsvēta veseluma pieeja cilvēkam, veidojot zināšanu, prasmju, attieksmi un pašpiederzi vienotībā: “Pieskaries zināšanām un tu atradīsi attieksmi. Mēģinājumi atdalīt zināšanas no prasmēm vai attieksmi no pieredzes ir bīstami.” (Prets, 2000).

Katras valsts humāno vērtību pamatā ir laba skola. Skolotājam kā gudrības avotam ir pozitīva ietekme uz bērnu prāta, jūtu, gribas līdzsvarotu attīstību, uz viņa fizisko un sociālo izaugsmi. Iedzimtība nosaka ikviena bērna objektīvu vajadzību izziņāt pasauli. Šī vajadzība saglabājas visu mūžu un tās apmierināšanai ir izšķiroša nozīme cilvēka attīstībā. Tikpat svarīga ir bērna subjektīva kultūras apguve, kuras kvalitāti nosaka ģimene, tad skola un sabiedrība kopumā.

Gan pasaules izziņā, gan kultūras apgūvē nozīmīgs ir mātes un tēva, bet sākot mācības skolā īpašs ir skolotāja paraugs.

Latvijā skolotāja darbība tuvinās Eiropas savienības demokrātisko valstu skolotāju humānisma pieejai cilvēkam. Mūsdienu bērniem ir citādākas vajadzības, nekā bija iepriekšējām paaudzēm. Pāreja no iebiedēšanas un autoritārisma ģimenes un skolas pedagoģijā uz audzināšanu ar mīlestību un izpratni. Mūsdienu audzināšanā galvenā vērtība tiek pievērsta bērnu motivācijai ar mīlestību, balstoties panākumos un veiksmēs, radot prieku par darbību un tās rezultātu, nevis iedzenot bailes no soda, pazemojot vai liedzot mīlestību (Špona, 2006).

Mūsdienās no skolēnu mācīšanas notiek pāreja uz skolēnu brīvu, patstāvīgu un atbildīgu mācīšanos sadarbības procesā ar skolotājiem un vienaudžiem. Kā uzsver M. Būbers, tieši sadarbībā ir iespējams radīt, atrast un atklāt. “Mūsu skolēni mūs veido, mūsu darbi būvē mūs” (Būbers, 2010). Tieši sadarbībā skolotāji nodod jaunajai paaudzei sasniegumus, pamatvērtības un labāko, ko devusi iepriekšējo paaudžu uzkrātā pieredze. Skolotāja darbā pāreja no mācīšanas uz sadarbību prasa jaunas kompetences.

Skolotāju funkcijas maiņu nosaka objektīvas pārmaiņas sabiedrībā. Zināšanu sabiedrībā rodas vajadzība pāriet uz mūža mācīšanos ikvienam sabiedrības loceklim. Tāpēc skolotājam objektīvi mainās funkcijas pedagoģiskajā darbībā, kuras organizācijas pamatprincips kļūst sadarbība.

Mūsdienu skolotāja funkcijām atbilstošas kompetences *Competences that Correspond to the Functions of Modern Teacher*

Skolas gados uz bērnu attīstību skolotājam ir vislielākā ietekme. Skolēnam pasaules izziņas vajadzība ir viens no galvenajiem attīstības objektīvajiem faktoriem. Otrs nozīmīgs cilvēka attīstības subjektīvais faktors ir kultūras apguve. Tas nozīmē, ka skolotājam ir iedzīvināmi abi faktori ikdienas dzīvesdarbībā kā skolēna attīstības vajadzības (1. attēls). Šīs vajadzības ir izmantojamas kā pedagoģiskie līdzekļi, kas rosina izmantot skolēna intelektuālos un fiziskos spēkus, lai izzinātu dabu, sabiedrību un sevi.

Katra jauna atziņa ir stimulēšana skolēna virzībai paplašināt gan saturiski, gan pēc formas savu pašpieredzi. Jans Langemajers (Ians Langemeyr) runā par to, ka kompetenču apguve nav vienkārša un atsevišķa pieredzes vienību iemācīšanās, bet to apguves procesā tās kļūst par personīgi nozīmīgu sociālo pašpieredzi (Langemeyr, 2015).

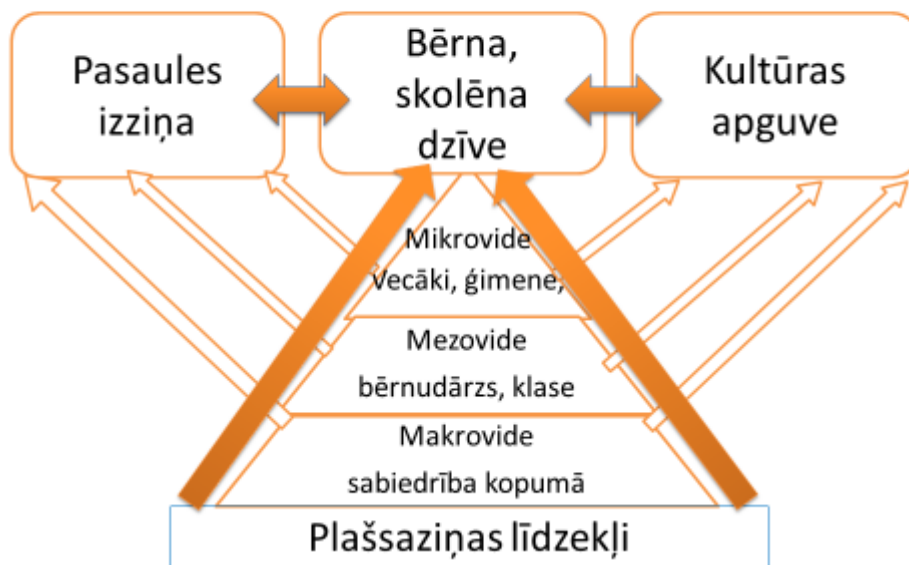
A. Šteinberga, definējot skolotāju kompetences, raksta: “Pedagoģiskā kompetence ir zināšanu, prasmju un attieksmju pielietošana profesionālajā darbībā. Tā veidojas uz spēju pamata. Pedagoģisko spēju komponenti ir erudīcija, augsta saskarsmes un sadarbības prasme, prasmes mērķtiecīgi organizēt savu un citu darbību, kā arī augsta emocionālās inteliģences pakāpe.” (Šteinberga, 2013). Balstoties uz šīm spējām un attīstot nosauktās prasmes, var izdalīt četras skolotāju profesionālās kompetences: komunikatīvo, pašizziņas un izziņas vadības, metodisko un organizatorisko kompetenci.

Pasaules norises prasa no cilvēka humānu komunikāciju. Tieši skolotājam humānas komunikācijas kompetence ir būtiska. Saziņa ar kolēģiem, skolēniem un viņu vecākiem, sabiedrību ir skolotāju ikdienas darbības funkcija. Tātad, komunikatīvā kompetence ir skolotāju profesionālās darbības stūrakmens. Tā prasa: uztvert, uz klausīt, izprast, atzīt, pārliecināt un atbalstīt gan kolēģus, gan skolēnus un viņu vecākus. Par skolotāju komunikatīvo kompetenci liecina kā skolēnu tā pieaugušo uzticēšanās, prasme iedvesmot, aizraut ar ideju un spēju sasniegt mērķi sadarbībā.

Skolotāja īpašas komunikatīvās kompetences ir ķermeņa valodas pārvaldība, oratora un aktiera meistarības pamati, kas būtu apgūstama skolotāju izglītībā. Ne mazāk nozīmīga komunikatīvās kompetences satura struktūrkomponente ir prasme veicināt skolēna izpratni par katra cilvēka tiesībām un pienākumiem, cilvēka veselību un dzīvību kā vērtību, kopā mācīties atšķirt labo no ļaunā un

patiesību no meliem. Šīs un vēl daudzas citas komunikatīvās kompetences prasmes ir nepieciešamas mūsdienu skolotājiem ikdienas pedagoģiskajā darbībā. To var veicināt skolotāju izglītības un skolas vispārējās izglītības saturā iekļaujot filozofijas, psiholoģija, pedagoģijas, antropoloģijas, loģikas un cilvēka fizioloģijas zinātņu pamatus.

Socializācijas faktori

1. att. Socializācija kā personības attīstības faktors.

Figure 1. Socialization as factor of personality development

Par nākamo skolotāju profesionālās darbības pamatkompetenci ir uzskatāma pašizziņas un izziņas vadības kompetence. Skolotāju mācību un zinātniskā izziņa ir vienots process. Skolotājs izziņa sevi, analizē savas zināšanas, prāta spēju attīstību, mācību un audzināšanas metodikas vienotības pilnveidošanos ikdienas sadarbībā ar skolēniem. Skolotājs prot un regulāri reflektē, analizē, novērtē savus sasniegumus pašattīstībā. Skolotāju fiziskā, psihiskā un sociālā pilnveidošanās ir saistīta ar skolēna personības līdzsvarotu attīstību. Joprojām skolotāji izziņas darbībā lika uzsvaru uz skolēnu intelekta attīstību un zināšanas ir galvenais kritērijs “labai skolai”. Pēc K. Robinsona izglītības centrā ir bērna attīstība kopumā, nevis tikai viņa akadēmiskās spējas, viņš pauž uzskatu, ka bērnam zināšanas pašam par sevi ir tikpat nozīmīgas kā zināšanas par apkārtējo pasauli (Robinsons, 2013).

XXI gs. pamatoti no skolotāja tiek gaidīta intelektuāla, emocionālā un gribas līdzsvarota skolēna attīstības sekmēšana visos vecuma posmos visās vispārīgizglītojošās un profesionālajās izglītības iestādēs. Eiropā, īpaši Vācijā,

kompetenču attīstības jautājumi skolotāju izglītībā un tālākizglītībā pēdējos divdesmit gadus ir bijis aktuāls zinātniskās izpētes priekšmets. Vācijā tas kļuva īpaši nozīmīgs pēc tās apvienošanās un centieniem izveidot vienotu pilsoniskās audzināšanas platformu. Vācijas zinātnieks Kurts Aurins (Kurt Aurin) izvirza ideju, ka skolotāju izglītībā globalizācijas apstākļos centrālais uzdevums ir tādu profesionālo kompetenču kā patstāvīgas un kreatīvas domāšanas, komunikatīvo un kooperatīvo kompetenču apguve, kas veicina skolēnu personības attīstību. (Aurin, 2007). Skolēna līdzsvarota attīstība ir tieši saistīta ar dabas un sabiedrības pārmaiņu likumsakarībām. Tāpēc arī skolotājam sevis pašizziņas kompetence apgūstama ikdienas mācīšanas un pētniecības darbībā. Skolēni gaida no skolotāja jaunas zināšanas organizētā mācību pētniecības procesā. Atklājuma pārdzīvojums un rezultāts skolēnam stimulē izziņas vajadzību, kas ir mūža mācīšanās pamats. Tā skolotājs pilnveido savu profesionālo pašpiederzi, kas ir viņa mācību izziņas būtisks rezultāts.

Metodiskā darbība ir svarīga skolotāja darba funkcija, kas mūsdienās būtiski mainās. Metodiskā darba kompetence ir prasme veidot, radīt gan mācību saturu, gan formas atbilstoši didaktikas un audzināšanas likumsakarībām. Metodiskā darbības kompetence mūsdienās prasa no skolotāja lielā informācijas bagātībā skolēnam atrast patiesību, argumentus un aizstāvēt savus uzskatus, bet nevis skolēniem “dot zināšanas”. Tāpēc skolēnu un skolotāju sadarbībā apgūstamas mācību pētnieciskās, problēmmācīšanās, projektu un citas metodes. Sadarbības process kā nozīmīgs mācīšanās un mācīšanas līdzeklis ir modelēts A. Špona un I. Čamanes pētījumos (Špona & Čamane, 2009). Līdztiesīgā sadarbībā skolotāji un skolēni mācās saskaņot darbības mērķi, pedagoģiskos līdzekļus darba sasniegšanai, apmainās pašpiederzē un pilnveido pašnovērtēšanas un citvērtējuma prasmes. Sadarbībā skolēni kopā ar skolotājiem apgūst vārdisko un praktisko metožu integrētu lietošanu. Daudzveidīgu metožu un paņēmienu lietošana mērķtiecīgi virza audzēkņu uztveri, iztēli, domāšanu un izpratni jaunu jēdzienu, sakarību, likumību un teoriju izmantošanai. Sadarbība mācībās veicina pašpiederzē bagātināšanos kā skolotājiem tā skolēniem un savstarpēju humānu attieksmju veidošanos.

Skolotājam labi pārvaldot pedagoģiskās darbības organizatorisko kompetenci, mērķtiecīgāk un interesantāk izdodas organizēt sadarbību. Organizatoriskā darbībā attīstās prasmes plānot gan individuālo, gan grupu darbu pēc satura un konkrētā laika posmā. Tieši organizatoriskajā darbībā skolotāji māca skolēniem savstarpēju palīdzību un atbalstu, analizēt un vērtēt gan darbības procesu, gan rezultātu. Skolotājs veicina skolēnu pienākumu brīvas izvēles principa realizāciju, kā arī patstāvīgi veicamo pienākumu savlaicīgu izpildi. Šī kompetence sekmē mērķu un rezultātu atbilstības analīzi, veicina personības patstāvības un atbildības veidošanos.

Kompetences pilnveidošanās regulārā un sistēmiskā radošā pedagoģiskajā darbībā realizējas teorijas un prakses vienotība. Skolotāja kompetences vērtēšanas galvenais kritērijs ir prasme iemācīt audzēkni ar interesi mācīties un virzīt savu pašregulācijas prasmju attīstību.

Pēc būtības skolotāja garīgos un fiziskos spēkus, kas ikdienā nepieciešami pedagoģiskajā darbībā un raksturo viņa kompetenci var novērtēt tikai sadarbības partneri – skolēni, viņu vecāki un kolēģi.

Secinājumi **Conclusions**

Skolotāja darba saturs un funkcijas ir tieši saistītas ar pārmaiņām sabiedrībā. XXI gs. mācību un audzināšanas funkcijas mainās un kļūst sarežģītākas, jo ražošanā, ikdienā, arī izglītībā ienāk tehnoloģijas, kas nodrošina neticami lielu un ātru informācijas apmaiņu. Šī informācijas bagātība gan skolotājiem, gan skolēniem apgrūtina zināšanu par sevi, dabu un sabiedrību apguvi. Izglītības satura apguves organizācija prasa no skolotājiem jaunu kompetenču sistēmu, kas atbilst viņa funkcijām un nodrošina skolēnu izziņas vajadzību attīstību, kas ir mūža mācīšanās pamats. Zināšanu sabiedrība pāriet uz mūža mācīšanos, tāpēc skolotājam objektīvi mainās funkcijas pedagoģiskajā darbībā, kuras organizācijas pamatprincips kļūst sadarbība.

Cilvēka attīstību nosaka objektīvie un subjektīvie attīstības faktori. Cilvēka pasaules izziņas vajadzība ir viens no galvenajiem attīstības objektīvajiem faktoriem, savukārt, subjektīvās attīstības faktors ir kultūras apguve, kas notiek pakāpeniski paplašinoties vides mērogam: no mikrovides caur mezovidi uz makrovīdi. Mūsdienās cilvēka sociālajā attīstībā būtiska nozīme ir informācijas tehnoloģijām, kas rada jauna tipa sociālo vidi un ietekmē personības attīstību. Tas ir vēl viens no iemesliem skolotāju funkciju satura maiņai un rada nepieciešamību pēc noteiktiem kompetenču veidiem un to saturu.

Skolotāju kompetenču pamatu veido spējas, kas izpaužas noteiktās prasmēs un spēju satura komponentēs: erudīcija, augsta saskarsmes un sadarbības prasme, prasmes mērķtiecīgi organizēt savu un citu darbību, kā arī augsta emocionālās inteliģences pakāpe. Tādējādi XXI gadsimta skolotāja kompetence atbilst komunikatīvai, pašizziņas un izziņas vadības, metodiskai un organizatoriskai funkcijai un, lai realizētu katru no funkcijām, nepieciešams attīstīt tai atbilstīgu kompetence. Skolotājs kļūst atbildīgs par būtisko un darba dzīvei nepieciešamo zināšanu, prasmju un attieksmju apguvi, un nodrošina skolēnu pašpiederzes pilnveidošanos un lietošanu. Skolotāju kompetentā ikdienas sadarbības organizācija sekmē humānu savstarpējo attiecību veidošanos.

Summary

In modern society, the role of a teacher is growing, his/her attitude towards him/herself, society, his/her profession, and children is changing. The most topical function of the management of the education system is to reconcile the achievements of the exact, humanitarian, arts and social sciences in unity as the theoretical basis for the scientifically sound functioning of kindergartens, schools and higher education institutions. Therefore, the article analyses the factors of socialization as development. In collaboration, teachers pass on to the younger generation achievements, core values and best-of-breed experience gained by previous generations. In teacher's work the transition from teaching to collaboration requires new competences. The competence of modern teacher corresponds to communicative, self-knowledge and cognitive management, methodological and organizational function. Methodological work competence is the ability to create, produce and distribute both the content and forms of teaching according to the regularities of didactics and upbringing. Teacher must acquire self-knowledge and cognitive management competence through day-to-day teaching and research activities and it reflects in teaching and research cognition as a unified process. The communicative competence of teachers is evidenced by the trust from both pupils and adults, ability to inspire, fascinate with the idea and capability to reach the goal in collaboration. Organizational activity develops the ability to plan individual and group work according to content and at a specific time. Precisely in the organizational process teachers teach pupils mutual assistance and support, analyse and evaluate both the process of action and the outcome.

Literatūra References

- Aurin, K. (2007). Epochale Herausforderungen an die Lehrerbildung in zwei Jahrzeiten, in "Horizonte: Neue Wege in Lehrerbildung und Schule", Hg. Flammeyer D., Mortag I. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag.
- Bübers, M. (2010). *Es un tu*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Delors, Ž., Al Mufti, I., Amagi, Isao., Karneiru, R., Čanga, F., Geremeks, B. (...) Nanžao, Ž. (2001). *Mācīšanās ir zelts*. Rīga: UNESCO LNK.
- Koķe, T., & Muraškovska, I. (2017) Latvija ceļā uz zināšanu sabiedrību: izpratne un izaicinājumi. *Zinātniski pētniecisko rakstu krājums "Izglītība zināšanu sabiedrības attīstībai Latvijā"*, Nr.2 (13), 121.-141.
- Langemeyer, I. (2015). Kompetenztheorie, in "Handbuch Subjektwissenschaft", Hg. Allespach M., Held J. Frankfurt am Main: Bund –Verlag GmbH
- Prets, D. (2000). *Izglītības programmu pilnveide*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Robinsons, K. (2013). *Ne tikai ar prātu*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Špona, A. (2006). *Audzināšanas process teorijā un praksē*. Rīga: Raka.
- Špona, A., & Čamane, I. (2009). *Audzināšana/pāšaudzināšana*. Rīga: Raka.
- Špona, A., & Igoņins, D. (2011). Skolēnu attieksme pret skolu un savas nākotnes perspektīvām kā pedagoģiska problēma. *Mūsdienī skolēni Rīgā un Maskavā*, 14.-34.
- Šteinberga, A. (2013). *Pedagoģiskā psiholoģija*. Rīga: Raka.